

Arany János lyrai költeményeiről.

— Befejező közlemény. —

III.

Arany János lyráján — mint láttuk — a hazafi fájdalom, kétélye, vagy a nemzetnek önmagába vetett bizalma, reménye, a valóság vigasza, az isteni bölcs végzésben való megnyugvás, a családi boldogság, az egyén szenvedése, küzdelme, aggodalma, lemondása viszhangzanak. A szerelmet a maga lyrai egyediségében alig zengi, ép oly kevésbé, mint Longfellow; az ifjúságnak e leghangzatosabb húrja érintetlen marad lantján; s hogy mégis hatása mint lyrikusnak is oly nagy volt: mindennél inkább bizonyítja művészetének erejét. A férfias lélek megindultsága, mely távol van minden affectatiótól, képmutatástól; a mely a valóságban, az ember világnézetében, a nemzethez, hazához, övéihez s az istenség nagy eszméjéhez való viszonyában gyökerezik: megnyilatkozásaiban épen oly igaz, őszinte, mint a milyen mélyen megható és fölemelő. Az életével számot vetett férfiú, a ki tehetségeinek éles öntudatával bír, nem szorúl arra, hogy a lélek ösztöneit, az érzelmeket, azoknak fokozatait „puszta, elvont ideál“ képében szemléltesse. Amaz édes izgatótsága, mely az ifjú pillanatnyi felindulását szüli, mely jobbára a képzelt szerencsétlenségből származik, messze van tőle. Az élet valódi küzdelmei annyira áthatják, hogy élményeinek, úgy szólván, csak ünnepei órái alakúlnak művészetté.

A magyar műbírák közül többen úgy vélekedtek, hogy mivel Arany már mint meglett férfiú lépett föl a költészetben, a kitől az ifjú hevülései, felindulásai, hevessege, frissesege, könnyed bájai elmúltak, a ki épen a szerelem gazdag forrásából nem merít (már mint lyrikus): nem a lyrára volt utalva. Igaz, első sorban nem erre. De

nem kora, sem élményei, hanem tehetségei miatt, a melyeket épen ő ismert leginkább. Maga írja Petőffinek pályája elején, hogy szörnyen boszankodnék, ha valakinek oly esetlen lyrai verseit kellene olvasnia, mint az övéi. „Végtelenül ügyetlen vagyok — folytatja — a lyrában. Ugy érzem, mintha elveszne markomban a finom újjakhoz szokott lyra. Aztán meg hol is vennék én lyrai lelkesedést? Prózai életmódom szinte phlegmaticussá tett; aprós bajaim és örömeim nem méltók megénekelni s bár családi életemben a boldogabbak közzé számíthatom magamat, ez a boldogság még sem olyan, hogy kitörő örömét versbe önteni, hanem csak olyan, hogy jóltevő melegét folytonosan érezni lehet. Aztán meg ez a boldogság is csak viszonylag, a családi életet illetőleg létezik, azon kívül, ha az élethez mérjük, merő boldogtalanság és nyomorúság, de ez ismét nem olyan, mi indulatrohamokat állíthatna elő, hanem csupán csak el-tompítja lassankint a lelket s vér helyett phlegmát csinál az emberben. Hozzá még a lyra valódi kora, 20—30 év, tőlem oda van.... Én hát nem esetlenkedem a lyra országában.“¹⁾ E nyilatkozatával Arany mintegy kulcsot ad vizsgálódásainkhoz. A kitörő lelkesedést ép oly kevéssé tartja a maga lyrájára alkalmasnak, mint a lelket tompító egyformaságot, egyhangúságot. De az érzésnek e két végletén kívül még hány fokozata van a lélek megindulásának, s az itt megjelölt tárgyakon kívül még mennyi képes felhangolni a szívet, hogy megáradt érzelmét költészetté varázsolja. Arany lyrai költészete egymaga képes minderről meggyőzni bennünket. Bizonyára az idők roppant változása, mely 1847-től 1861-ig nemzetünket s vele a hozzá oly híven ragaszkodó költője belvilágát is átalakította, oka első sorban Arany lyrai költészete kifejlődésének, megizmosodásának: de hogy csak a 20—30 év volna a lyra valódi kora, azt maga Arany, s úgy a külföldi, mint a saját irodalmunknak több első rangú bajnoka fényesen megczáfolta. Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy Arany előtt épen csak a Petőfi pályája lebegett. Mert vajjon, — hogy csak a mi költészetünk nevezetes alakjainál maradjunk -- Vörösmarty nem harmincz éves korán túl írta-e legszebb lyrai műveit, s nem emelkedett-e Tompa lyrai költészete egész haláláig?

Megengedjük, hogy a szerelem hevét, mozgalmasságát, a szív

¹ L. a szept. 7. 1847-ben írt levelét. III. köt. 103—104. l.

kellemes izgatottságát egy ifjú költő elevenebben, könnyedebben, mozgalmassabban, lelkesültebben, több bájjal kifejezheti, mint egy meglett korú férfiú: de kételkedünk, hogy a férfias lélek annyi más felindulását, emelkedését, bánatát, öntépelődését, megnyugvását vagy lemondását mélyebben át tudná érezni egy kiforrotlan ifjú s következőleg igazabb művészettel tudná kifejezni, mint egy érett férfiú, aki már koránál fogva is mintegy utalva van a tartós felindulásokra, érzelmekre, a melyek épen azért mélyebbek, áthatóbbak, megindítóbbak is. Arany is épen azért, mert a convulsiók már a meglett férfiú szívét érték, tudott a lelkesedésnek, az érzelmek különböző fokozatainak oly igazságot kölcsönözni, a mely a lélek tartós megindultságának s — irodalmunkban szinte páratlan — mélységének bélyegét nyomta lyrai költeményeire. Az a hangulat, mely kivált a forradalom alatt s utána írt műveiben kifejezett hazafias bánatát, kételyét, lemondását, vagy fel-felcsillanó reményeit annyira szívünkre tudja beszélni, épen a sokat tapasztalt, sokat érzett komoly férfiú hangulata, a melyet a művészet nem tud tettetni s a mely épen úgy bizonyítja a fájdalom igaz voltát, annak nagyságát és tartósságát, mint a költő mély megindultságát.

Azért, hogy Arany lyráján a szerelem húrja nem zeng a maga egyéni hevében: gazdag kárpótlást nyújt másnemű (hazafias, emberi s a mi fő, vallási) érzéseinek valódisága, komoly magasztossága, ereje, hangjának művészi, öszhangzatos hordozása, felfogásának, compositióinak, alakító tehetségének tökélye, bevégeztsége.

Mind ennek bizonyára nagyban kedvezett az, hogy ő, mint sokat tanult férfiú lépett az irodalom küzdő mezejére, a ki nagy tehetséget a népének, s a kül- és belföldi minták legjaván fejleszté. Értelmi erejének hatalma előtt mintegy önkéntelenül pattantak föl a műrecek legtitkosabb zárai, s ő mindegyikből tudott szellemi irányának megfelelőleg valamit öntudatos művészetébe, nekünk majdnem teljesen észrevétlenül, beleolvasztani.

Arany lyrai műveinek szerkezete épen oly erős, kerekded, bevégett, mint balladáié, epikai vagy leiró műveié. S épen oly változatos. A lelki működés, a mint a költő lanthoz nyul, mintegy szabályos hullámokra tagozódik, s a hogy egy-egy hullámvetés egy-egy költői képpé alakul: az eszme is azonkép ölt külső ruhát, azonkép izmosodik meg. Mert a hangulat és költői eszme együtt születnek

Arany lelkében, vagy ha együtt nem születnek is, költői eszme nélkül nincs lyrai felindulása. Sohasem bízza magát egyszerűen a hangulat árjára, míg a költői eszme ki nem alakul teremtő képzelmében. A hangulat sokáig érlelődik benne, rhytmusa is fülébe cseng, önkéntelenül foglalkoztatja, míg az ihlet perczében, mikor a külsőt a benső, az eszme járja át: énekké válik. Arany a szerkezet alkotásában mintegy keresve-keresi a nehezet. A könnyű formákat kevésszer s kevésbé jelentékeny műveiben használja. Mintha a tartós felindultság csak complicáltabb szerkezetben férne meg, s mintha Aranynak rendkívül erős műérzéke nem tartaná magához méltónak az egyszerűbb, könnyebb formákat, a melyek még egy Petőfinek, egy Heinének is gyakorta használt formái. Aranynak alig van egy pár műve, a melynek szerkezete csupán egy epigrammai fordulathoz hasonlítana, mint például a Házi uraság és a Hajnali kürt. Amabban a fészkét fáradhatatlanul építő fecskével mintegy párhuzamba helyezkedik, hogy egy epigrammai fordulattal végezze művét, így szólván:

Haj! kezdem én is, melyet
Vészek ledúltanak,
Reményim főske-fészkrét
Építeni ujjalag:
Megérem-e, hogy benne
Nyugtot s békét nyerek?
Vagy majd leszúrja a sors —
Az a pajkos gyerek...?

Emebben a korán kelő vadászokkal ellentétben, kik a tiszta levegőt, harmatillatot élvezik: balszokására hivatkozik, hogy az ágy őt nem bocsátja, tovább alszik:

Jó mulatást . . . jó éjszakát.

De Arany János lyrai remekei egészen más alkotások. Conceptiójának két lényeges formája van, a melyeket egymástól világosan meg lehet különböztetni. Egyik az, mikor a lelki felindulás, úgy szólván, egy szabályos körutat tesz. Az egyes mozzanatok, a mint költői képekké alakulnak, az érzés változásait, a melyek különben mindig egymáshoz fűződnek, egymásnak következményei, különálló s mégis szerves kapcsolatban mutatják. Az ellentétek, hasonlatok (nem a szóbelieket, hanem a tárgyiakat értjük) karöltve haladnak egymás mellett s a kedélymozzanat a kiindulás pontjába ér vissza. Ez a szó

legszorosabb értelmében vett kerek compositio egészben és részeiben az öszhangot szolgálja, a művészi lélek öszhangját, mely a felindulás egyes mozzanatait egymás következményeivé teszi, úgy, hogy a kezdet és vég mintegy összelelkezik. Több szép példát hozhatnánk föl erre nézve: de csak a Fiamnak, Letészem a lantot, az Emléklapra, A költő hazája, A dalnok búja címűeket idézzük. Mindenikből látható, hogy a lélek megindulása a lyra hangján hogyan emelkedik s hogyan tér vissza a hang az első megütött billentyűjéhez az érzésnek. A nehéz fájdalom, mely az alaphangot sugallja, a melodia végén is ugyanaz, vagy kissé emelkedettebb, de az árnyalati eltérés alig különböztethető meg. A Letészem a lantot magas szárnyalása, mely a bánatos, de határozott elszánásból indul ki, újra ide tér vissza. A dalnok búja, mely az elegiai panasz mozgalmasságát szinte cselekvényszerűleg rajzolja, ugyanegy hangmagasság; jöllehet az utolsó előtti negyedik versszakban szokatlanul fennre szárnyal a lyrai hév. Mintha csak a zoltárénekest hallanók, ki a megáradt szív legmagasb érzelmével zeng, mikor a megkövült fájdalom mintegy kiszabadul békóiból:

Tínétek adatott

Osztolni a hősnek babérján,

Vagy bús panaszt emelni sírján:

De mindig — szabadot.

Megállapítani az időnek,

A múlt ködébe sietőnek,

Rohanó kerekét,

Bírván szelid ének hatalmát,

Örökéletűvé tenni a márt

S t e g n a p történetét.

E magas szárnyalás megint a vigasztalan elegiai panaszba megy át, a sok törött sóhaj, szárnyaszegett dalok romjaitól keltett hangulatba. A Fiamnak nehéz bánata kissé megkönnyebbül a vallás vigaszától, mely balsamként hull a sajgó sebre; de mégis van valami a hangban, a mi önkéntelenül is visszarezg szívünkben a megtört lélek ama mély sóhajából, mely a nap elmúltával támad az ajkon, hogy „mával is fogyott a földi kín.“

Másik formája Arany compositióinak azokból a lyrai művekből látható, a melyeket mintegy a hangulat művészi vegyítése alkot. A

lélek felindulása itt már más irányba tér: vagy az elegiai fájdalom-ból az óda hevébe, vagy a humorból az elegiai búsongásba; de ez az irány változása a milyen művészi Arany lyráján, épen olyan jól esik a léleknek. Soha sem érezzük a kifáradt lélek ellankadását, hanem az eszme hatásától való újabb hullámszását, mely Arany nál annyira természetes. A forradalom alatt írt műveiből csak az Álom-valót említjük, melyben a lélek kínos küzdelmét a remény balzsama enyhíti, a jajkiáltások ódai fenségbe tömörülnek, s az elszántság hangja erősíti a nemzet nagyságába és dicsőségébe vetett hitet. A Válság idején, Karácsony éjszakáján és a Reményem is ide sorozható némileg, a mennyiben a gyötrő tépelődés egész a visio magaslatát éri, hol már a mi őrünkben is eláll, úgyszólván, a vér és remegni kezdünk, mert a bizonytalanság kételye a bizonyosság látszatát hordja magán. Ezek azonban egységes hangulatok. Ilyen az Őszszel is, melyben a széttördelt panasz végül ódai szárnyalásba csap. A kétségbeeséstől izzó fájdalom alig emelkedik egyetlen magyar elegiai költeményben is ily magasra, mint e műben, a nélkül, hogy a hangulat egysége valami csorbát szenvedne, sőt talán sohasem jelent meg magyar költemény, mely az egyhangú bánatot ennyire változatosan tudja kifejezni. Mintha csak meg akarná a költő mutatni lángeszének egész erejét és hatalmát s lyrájának egész művészetét. A komoly, majdnem zordon hangnak annyi légysága van az ellentétek, a görög szabad élet éles színű rajzában; az eszmék láncozatának oly tömörsége, oly szoros összefüggése egymással; a hazafi szívnek oly mély keserve, hogy nem vélünk csalódní, ha azt hiszszük, hogy e mű a magyar lyrai költészet elegiai fájának csúcspontját jelöli. Különösen, a mire talán példa sincs a mi költészetünkben, a fájdalom ihletétől, mely a végső stróphában kivált annyira érezhető, magunk is ellágyulunk, s az elegiai panaszt — úgy szólva — a magasztosság lyrai heve emészti föl; mert a lélek fölül ragadtatik önmagán, mikor így szól a költő:

— — — — jer Ossián,
 A holtakat miért vered fel?
 Nincs többé Caledonián
 Nép, kit te felgyujts énekeddel.

Mintha csak a mérhetetlen távolságú magasból hallanók e magasztos hangokat. Valóban elmondhatjuk Bérczy Károlylyal, hogy „a

honfi bú soha mélyebben, gyöngédebben s egyszersmind művésziebben nem nyilatkozott.“¹⁾

A kertben bölcselmi hangja csöndes szemléletből indul ki, a természetnek egy rajztöredékéből, s ehhez a külsőhöz kapcsolja a költő elmélkedését, miben — mint tudjuk — Petőfi a mester. Az elmélkedő hangba a világ önzése felett érzett gúny hangja is belevegyl, s végül a megnyugvás mindkettőn győz. A Dantéban meg a művészet sejtelmes varázsától emelkedik az istenség eszméjéhez. A magas philosophiai szemlélődés, mely ritkítja párját a magyar költészetben, a művészet csodálatának hatása alatt a szellem teremtő erejének fenségébe olvad, s a kutató értelem átható gondolatai ódai hévre emelik a kedély megindultságát. E páratlanul remek mű úgy tűnik föl előttünk, mintha az egyik lángész a másik lángész rendkívüli tehetségeinek bámulatával akart volna adózni. Az alkotó erőben nyilatkozó isteni szikra sohasem érvényesítette szebben és igazabban a maga jogát ily rövid terjedelmű költői műben, melyről teljesen ismételhettük a Berzsenyi szép szavait, hogy az a „költőben lakozó istenség effluviума.“ A felfogás mélysége és magassága az istenség nagy gondolatának érzésétől csodás összhangba olvad s a költő mintegy a mű alapeszméjét mondja ki az utolsó négy sorban, mikor így szól:

Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a hitlen ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

Egyik legszebb példája a compositió e formájának kétség kívül a Széchenyi emlékezete című híres költeménye. A megható elegiai panasz a mű elején némi epikai menetet vesz, hogy aztán bölcselmi hangba, majd pathoszba csapjon át; e hang újra epikai menetűvé válik, hogy megint elegiába s végül ódai hevülésbe oladjon. S e változás mind oly természetes, önkéntelen, művészi, annyira összejátszik e többféle hang, mint egy elsőrangú zenekar játéka. Mennyi tényezője van itt felhalmozva a szépségnek: egész értekezést lehetne írunk ez egyetlen műről. Mindjárt első sora a kifejezésbeli fenség hordozói: Egy szó nyilallott a hazán keresztül, egy röpke szóban annyi fájdalom... stb.

¹⁾ Pesti Napló 1855. évf. 366. sz.

Ugyancsak e forráshoz számítjuk az Ártatlan dacz és az Epilogus címűeket is. Amabban gúnyos hangból indul ki, humorban enyhül s végül esengéssé válik, magasb szárnyalást vevén a lélek. Emebben humorból indul ki s a lemondás megható elegiájába olvad. Ez ellentétes hangulatok vegyítésében egyik legnagyobb mester Arany János. Petőfi is osztozik vele e tekintetben, a ki meg a merengésből, a csendes elegiai szemlélődésből tud a lelkesedés szilaj hangjába csapni oly művészién, mint senki más a magyar költők közt.

A korszellem kényszerűsége azonban nemcsak az eszmék kifejlődésének, de azok kifejezésének is szárnyát szegi olykor. A magyar nemzet élete a mult század elejétől egész 1865-ig kevés megszakítással folytonosan érezte e kényszerűség jármát. Az 1848/49-iki szabad eszméket csakhamar a censura bilincsei nyűgözik le, s e külső akadály a magyar hazafias költészet egyik lényeges csoportját megváltoztatja. Baróti Szabónak A ledült diófához című hazafias ódájától kezdve egészen a Tompa Herodeséig sok nemzeti eszme kényszerült az allegoria külső mezébe burkolózni, hogy népünket titokban biztassa, hitet, reményt leheljen belé vagy halálát sirassa. Lyrai költőink legnagyobb része megkísérté e úton hatni titkolt eszméivel: de a hatás sohasem volt nagyobb, sem jöltevőbb, mint az ötvenes években. A gyász napjai mintha megkívánták volna a költőtől, hogy a puszta romokat ne fölleplezni, hanem eltakarni törekedjék; hogy a nemzet fájalmát, kevésbbé vagy jobban szilárduló önbizalmát csak sejtesse. A sivár valónak már külszine is kísértett: a költő tehát sokszor kénytelen volt az allegoriához menekülni. Tompa hatása e tekintetben ismeretes. Arany szintén írt néhány szép allegóriát. Maga a Nagyidai cigányok sem egyéb. Lyrai allegóriái is e műfaj legsikerültebbjei közé tartoznak irodalmunkban. Még 1847-ben megkísérté a compositionnak e formáját A rab golyában, mely nem egyéb, mint a haladásában, kifejlődésében gátolt nemzet plastikus képe. E forma iránt némely magyar műbíró különös érzéketlenséget vagy ellenszenvet mutat. Erdélyi János például nem tudta megérteni, hogy alakulhatott költeménynyé A rab golya.¹⁾ Nem vagyunk képesek eldönteni: vajjon a költő rejtett eszméje ejtette-e tévedésbe a különben éles eszű műbíró, vagy

¹⁾ Pályák és pálmák. Budapest, 1886. 411. l.

e forma iránt táplált-e már a priori művészi ellenszenvet, vagy a műtárgyat, mely a maga nemében a leghívebben van kivéve, nem tartotta összhangzónak a célzott eszméhez: annyi bizonyos, hogy a tisztán leíró elem alatt nem érezte a hazafias búsongás lyrai sóhajait. Pedig a mű, ha semmi rejtett célzata nem volna is, mint kitűnően rajzolt műtárgy, megérdemlené, hogy Aranynak a legszebb efféle költeményei közt foglalhasson helyet. A forradalom után még hívebben, még művésziebben tudta kifejezni Arany a nemzet titkos bánatát, félénk reményét, vagy épen kétségbeesését. Az *Őszszel* maga is ilyen többé-kevésbé. Még inkább ilyen a *Ráchel*, *Ráchel siralma*, *A pusztai fűz*, *A hajótörött s az Örök zsidó*. E műfaj mestere, Tompa, sem tudott alkalmasabb tárgyat választani eszméi hordozójául, mint Arany említett allegóriáiban. A műtárgyat, mely mindenki előtt érthetőleg, a legnagyobb világossággal fődözi a titkolt eszmét, a maga természetéhez képest a legnagyobb allegória-költők módjára írja le, mintha mit sem tudna arról az elrejtett eszméről, a mely tulajdonkép lanthoz nyúlni készteté. Oly mély kapcsolat, oly szoros rokonság van a nyíltan kifejezett tárgy s az eltitkolt eszme között, egyik a másikat annyira áthatja s a hangulat annyira hozzáillő, hogy a közvetlenség, mely az e fajta compositiókban kevésbé szokott érvényesülni, épen semmit sem szenved. Csak a *Ráchel siralmát* s az *Örök zsidót* említjük. A gyermekeit sirató anya mély keservét, mely a maga nagyságában, a mi a szenvedély dialectikáját illeti, ép oly naiv, mint megindító, lehetetlen áthatóbb, élénkebb színekkel rajzolni. Valóban nem is választhatott volna a költő hasonlóbb külsőt a benső eszméhez. A megölt gyermekei halálán jajveszékélő anya szívét épen úgy átjárja a fájdalom töre, mint a nemzetét a hazának elestén érzett megrendítő csapásé. Az „égre kiáltó, bár iszonyúan hallgató“ sebek boszúért kiáltanak föl az égre s a boszú egető hevéből a fájdalomba visszahullt lélek önmagát emészti, a mire a látomásig lelkesülő költői képzelem hint gyógyító balzsamot, mivelhogy „megszületett Júdának királya kicsiny Bethlehemben.“ A legmélyebb elegiai panasz ódai magasságra tör, a hova a kiirthatatlan eszme hatalma önkéntelenül ragadja a költőt. Az *Örök zsidó* a nyughatatlan szív, — mely épen úgy a költőé, mint a nemzeté — hullámveréseinek képe, de épen oly mozgalmasság, mint mélyen megható. E mozgalmasság még a refraineiben

is vissza van adva. A szilaj hév, mely az egészszet átjárja, szinte szokatlan Aranynál. Az érzésnek e drámai küzdelme úgy hat ránk, mint valamely sebes zuhatag esése, a mely útjában feltartóztatatlan s csak az utolsó strópha fejez ki némi megnyugvást, mely a küzdelem erejét annál elszántabbá teszi:

Szegény zsidó . . . Szegény szívem :
 Előbb utóbb majd megpihen.
 Az irgalom nagy és örök,
 Megszán s átkom nem mennydörög,
 Tovább: tovább!

Aranynak azonban nemcsak e műveiben, de majd minden hazafias költeményében van egy-egy allegorikus vonás, mely mintegy külsőleg utal a titkos czélzatra. Sokszor egyetlen szó, vagy egy kifejezés elég arra, hogy a lesujtott nemzet észrevegye ezt a titkos czélzatot. S Arany ebben egész a virtuózságig emelkedik. „A lepel, — mondja Gyulai — melybe a költő a cenzorok vizsga szeme elől elburkolta czélzatát, még szebben emelte ki gondolatait, s a kénytelen távolság, a melyből a dal hangzott, még több varázst kölcsönzött elhaló hangjainak.¹⁾ E czélzatot mindenki megérté a hazában épen úgy, mint a Tompa allegóriáit. Csak néhány ilyen elleplezett vonást emelünk ki Arany lyrai költeményeiből, hogy láthassuk, mennyire értette a költő sokszor egyetlen, a maga helyén alkalmazott egyetlen szavával a czélzat igazi értelmének sejtetését. A rodostói temető és az Álom-való című műveiben az éjszaki vad szelek tombolásáról szól. Kell-e magyarázat e czélzat megértésére? A Fiamnak című műben e két sor fordul elő:

A bölcsőd s koporsód közti úr
 Századoknak szolgált mesgyeül.

Lehetetlen a mozgalmas évek hatását titkoltabban s mégis érthetőbben kifejezni. A Letészem a lantot címűben:

Hittük, ha illet a babér,
 Lesz, a ki osszon . . . Mind hiába!

a nemzet halálára céloz, valamint a temetőből kísértet képeben visszajáró lélek, a hímzett, virágos szemfedél,

¹⁾ Emlébeszéd Arany J. fölött. Budapesti Szemle, 1883. XXXVI. köt. 291. l.

stb. kifejezések értelme sem egyéb. Kell-e magyarázni, vagy csak érinteni is a kihalt tusa, az enyésző nép, a Caledonia népe, stb, kifejezéseket? Még jobban elleplezett a célzat a Szilveszterében, a hol a költő nem azzal akarja kitaláltatni a titkos értelmet, a mit mond, hanem a mit elhallgat. Ez egész strópha remek példa erre:

Mit bánjuk, hogy lejár az év!
Énekre ajk és tánczra láb!
Használja, ki mozogni tud,
Ezt az előnyét legalább.
Hajrá fiuk! ez a pohár...
Föl a kehelyt, kocczantsatok!
Csörgése szóljon, hogy kikért,
És szóljon az, hogy hallgatok.

A Dalnok bújának, mely különben egészen allegória-szerű, több művészien rejtett célzata van; például:

Jő a tavasz... virágot ápol,
Mind ez, mit a hősek porából
Fel bír éleszteni!
A lombsóhaj ezrek nyögése,
És a patak gyász csörrenése...?
Könnyű megérteni.

Valóban könnyű a bilincsek zörgését, a melyek a börtönbe hurczolt szerencsétleneket annyiszor felriasztották. Szintén ily gyöngéd célzás van e három sorban is:

Cziprus ködében a daliák
A dalnok énekét nem hallják,
— Nem értik — zöngeni!

mert öökre elnémúltak. Egy szóval a hazafi fájdalom folytonosan rezgő húrjának csak egy biztos érintésre volt szüksége, hogy a titkos érzések s gondolatok egész csoportját viszhangozza. Aranyé biztos és erős volt mindig. Műérzeke a legkisebb részleteket, a legmellékesebbnek látszó gondolatokat is ritka tapintattal, az értelem mélységét szem előtt tartó ritka célzattal tudta megválogatni. Az alakító erő, mely a részek arányát s összhangját annyira biztos öntudattal szokta megállapítani, s a mely semmit sem bízott a véletlenre, Arany lyráját ép oly bevégezteté, tökéletessé teszi, mint akár balladáit.

Mintha egy első rendű logikus fő szabna meg mindent, a legnagyobb szabatosággal. E szabatoság nem a mesterkéeltségnek, hanem a művészet természetének szabatosága, mely az emberi érzés, indulat és szenvedély nyilatkozatainak költészetté alakítását a virtuózságig emeli. Nem is találunk lyrai művei közt olyat, mint A költő hazája címűt, a melyben az alakító erő mintha nem várta volna meg az érzés teljességét s a hangulat mélységét. Mintha az értelmi kigondolás fölülkerekednék a kedélymozzanat hullámzásán s az emotio kisebb volna, semhogy az illusio egészen teljes lehessen. Az utolsó előtti harmadik strófa: „Innen, hogy ő e népet és hazát“ stb. inkább a bebizonyítás argumentumaira látszik mutatni, mint a megáradt kebel felbuzdulására. Ez erős alkotó tehetség öntudatos működése máshol is mutat egy-egy sort, mely mintha csupán a mindent mérlegelő s megfontoló elme inventiója, argumentuma volna. Például az Emléklapra címűben: „Nem más a tárgy, az ok“; vagy a Kies őszben: „Van hiány már fönn és lenn.“ E sorok azonban nem zavarják az egész mű összhangját, s a ki magát a költeményt élvez, eszébe sem jut az illusio rovására írni az efféléket. Mert Arany az összhang törvényeit műveinek egészében úgy, mint részeiben mesterileg érvényesíti. Mintha csak a saját művészetét akarná jellemezni, mikor a Tompa műveiről mond birálatot s kiemeli, hogy Tompa tehetsége sokat izmosult, erősbödött, hogy műegész alkotására törekszik, nem szórja a képeket pazarúl, oda teszi az erőt, a hova kell, szóval az egészet s nem a részeket ajándékozza meg főbb figyelemmel.¹⁾

Valóban Arany János alkotó erejét, erős műérzékét semmi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy műveinek véghatása mindig költői, művészileg összhangzatos. Mindenesetre költői törekvéseinek főpontja a műegész alkotásában nyilatkozik a legpraegnansabban. De a részek összhangjára nem kevésbé figyel. Ezeket ép oly ritka öntudattal tudja összefűzni, szervessé, egyöntetűvé tenni, mint tárgyait megválasztani. Az a tömör, mégis világos, egymásba fűzött, mégis átlátszó menete a részeknek, a mely csak a hosszasan érlelt költői eszme alkotó erejéből fakadhat, ritkítja párját lyrai költészetünkben is.

Ehhez járul Arany János lyrájának komoly, férfias hangulata.

¹⁾ L. a Tompához 1854. jun. 23-án írt levelét. III. köt. 353—354. l.

Mostanában a napi kritikusok igen sűrűen használják valamely újabb versíró műveire e jelzőt: hangulatos, mely jóformán semmit sem jelent. De Arany lyrai költeményeire alkalmazva kiválólag talál. Jelenti mind ama varázst, melyet a mélyen átértzett költői eszme szívünkre gyakorolhat. Mintha csak a nemzet legállandóbb, legjellemzőbb lelki állapotát akarta volna még a hanggal is visszatükrözni. Dalai, mint a Népdalok, Oh! ne nézz reám címűek, a Sírva jön a magyar nóta, Elesett a Rigó lovam patkója stb. kezdetűek épen a magyar nép sírva-vigadó hangulatának kifejezései. Valamely jól ismert s mégis egészen új accordok ütnek meg fülünket, a melyek visszarezgenek szívünkben, mikor már a távolból felénk jövő hang elhal is. Sőt egy pár lyrai művében az érzelem drámai kifejezését is megtaláljuk. A hangulat ezekben is ép oly természetes, mint főntebb vázolt műveiben, művészsége pedig, ha lehet, még hatásosabb, igazán illusióba ringató. Ismeretes a Petőfi Szülőföldemen című remeke, a melyben a költő merengése egészen beleolvad a múlt jeleneteibe, a mikor előhívja régi játszótársait s maga mellé ülteti s egészen átengedi magát ama naiv örömöknek, melyek a gyermek világát képezték. Arany a Vágyban és a Tölgyek alatt című műveiben olvasztja össze a jelent és a múlt emlékeit ily drámai hangulatba. Az élénk vágy, mely egész lelkét betölti, egyszerre csak, mintegy varázsütésre megvalósul, s az egyszerű tanyácska, a hova az előtt még csak kívánczozott, most már előtte van, a kert is megjelenik, benne oltogat és irt a költő s örül a növekvő csemetéknek, melyek a zsendülő gyümölcsöt mutatgatják. A Tölgyek alatt címűben a merengésből, mélézó szemlélődésből ragadtatik egy pillanatra gyermeki ábrándjaiba, a mint a hajókerekék zubogását hallja s mintegy önfelédten felkiált:

Hajrá gyerekek!

A vízi malom!

Bármennyire érezzük is, hogy Arany egy pillanatra gyermekké lesz: lehetetlen a hangulat amaz összhangjáról megfeledkeznünk, a melyben a költő lelke ringatódzik.

Ide sorozhatjuk A tetétleni halmon című művét is, a melyben a szemlélődést s a leíró elemet a lyrai hév fűzi egybe. A jelen körrajza a múlt emlékeinek hatása alatt egészen átváltozik. A költő színről-színre láttatja a „dali bátrakat“, a kik a halmot egy-

kor benépesítették. Még hallja a Lehel csatára hívó kürtjének hangját, de a mult varázsából mintegy kijózanulva, újra a jelen tüne-
mények tolnak szeme elé, mintha észrevétlenül eszébe ötlenék, hogy

Alusznak régen a honkeresők.

A képzelem működése itt mintha megszűnnék: de a költő
nem végzi be előbb művét, még áldást nem kér e szent halmokra:

Körözze mindég színe-telt majorság,
Hogy lássa hasznát Isten, ember, ország, —

És álljon a domb, a multak jele,
Kimélve bánjon a vész is vele.

A mult dicsőségei a természet pazarul gazdag adományainak szemléletébe vonják a költő képzelmét s mintegy ezekben lel vigaszt az elhanyagolt s bemohosult nagy emlékek eltűnteért. A leíró elem, melynek Arany az egyik legmesteribb alkalmazója, más költeményeiben is művészien párosul a lyrai megindulással, de talán egyben sem művészibben az elmélkedésünk tárgyát tevő művek közt, mint ebben. Egyszersmint ebből látható, mennyire kidomborol a művész kezei közt, mennyire egyéni arcot ölt minden, a mihez csak hozzá nyul. A külső táj kelti föl hangulatát, mely épen ezért mindég tárgy-szerű. „E tehetsége — mondja Gyulai — oly nagy, hogy azt, mit élénk állít, mintha nem is képzelhetnők máskép s már valahol lát-tuk volna“.¹⁾ Innen van, hogy Arany minden műve egyszersmind a művész hangulatának kifejezője. E hangulat nem oly sokféle, nem oly gazdag színezetű, mint a Vörösmartyé vagy Petőfié. Megindulá-sainak fokozataiban sem találjuk a lyrikus hangjának oly nagy vál-tozatosságát, mint például a Petőfiében. A dal könnyedségét s az óda magas szárnyalását, hevét bizonyára inkább Berzsenyinél, Vö-rösmartynál, Petőfinél kell keresnünk. De a fájdalomnak komolyan magasztos hangját, mely sokszor az óda fenségéig emelkedik, a nél-kül, hogy megszűnnék elegiai lenni, egyetlen magyar lyrikusnál sem találjuk oly művésziinek, mint Aranynál. A felölelt tárgyak, a melyek őt megihletik, mintegy önmagukban már elegiai természetűek s épen azért találnak hangulatához, mely a magyar typusnak férfias komoly vonását tárja föl legszívesebben, legtöbb erővel és művészet-

¹⁾ Budapesti Hirlap 1855. évf. 713. sz.

tel. A magyar jellemnek e vonása épen úgy talál Arany hangulatához, mint a tüzes lelkesülése a Berzsenyi, Vörösmarty és Petőfi hangulatához. Arany, ha ódai magasságra emelkedik is, van valami elegia-szerű hevében, lelkesültségében, szárnyalásában. A lyrai légkörnek ez a fajta mintha csak neki és Tompának lett volna fentartva elsőrangú költőink között. S mint minden nagy lyrikuséban: Arany hangulatában is az érzés mélysége, igazsága s őszintesége, a kifejezés közvetlensége s egyszerűsége az alkotó elemek. Valóban semmi sincs tőle távolabb, mint költött érzésről zengeni, mire egyébiránt nem is volt szüksége. Érzékeny lelke a fájdalom, megrázkódások, szenvedések hullámain hanyatva, mintegy beleélte magát a komoly hangulatba, a melynek szigorú méltóságát, néhol egészen a magasztosig emelkedő felbuzdulását, tömörségét, mely az egyszerűségben szinte páratlanul nagyszerűen testesül meg, épen oly ritka művészetel fejezi ki, mint a mily sűrűen feltárja egyszersmind egyéni benső világát a maga teljességében. Kedélyének pillanatokig tartó mozzanatait nem tartá érdemesnek költészetté alakítani, mint Petőfi, a ki mintegy előttünk éli le egész könnyed, heves, szilaj s mégis szeretetreméltó ifjúságát. Innen a magyar műbirák azt a következtetést vonták le, hogy Petőfi közvetlenebb, mint Arany.

Ha Petőfinek csak örökbecsű műveit tekintjük: úgy hisszük, hogy e művek közvetlen hatása alig nagyobb valamivel, mint az Aranyéi. A mi pedig az érzelem mélységét illeti: ebben Arany föltötte áll Petőfinek, nem is említve azt a ritka összhangot, mely az Arany minden műveinek külső és benső formájában a legmagasb fokon érvényesül s a mi Petőfinek kivált a forradalom alatt írt műveiben nem egyszer hiányzik. Arany lyrája az egyéni meghatottság minden hangját egyetemessé emeli a nélkül, hogy megszűnnék egyéni lenni. Nem magasságra törekszik, mint Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Tompa: hanem mélységre és tömörségre, mint senki a magyar költők közül. Bár a magány kedvelője, mint majd minden nagy szellem, az elvont lyrai szemlélődés nem sajátja, de a fájdalom és panasz hangjának emelkedettsége, mely a művészet összhangjában megfér, nála jelenik meg a legmeghatóbban. Az ihletség ereje épen úgy élteti Arany felsorolt lyrai műveit, mint minden nagy lyrikusét, kinek lelke képes volt önmagán túlemelkedni a nélkül, hogy szét-törje gyöngé hüvelyét.

Ha igaz, a mihez pedig kétség sem fér, hogy a „magyar lyra rövidben a nemzet történelme“: Arany lyrája e történet egyik leg-szomorúbb korszakát a legélénkebb, legáthatóbb s leghívebb színekkel rajzolja. Bármily nagy történetírója lesz e gyászos éveknek valaha: a nemzet hangulatának plastikus képét semmiből sem láthatják hívebben az utódok, mint a Tompa és Arany lyrai műveiből, a melyek az elnyomott nemzet méla borongásának, szenvedéseinek, a kétegyelű küzdő reményének, csüggedő, majd erősülő bizalmának, a lemondással harczoló hitének legművészibb kifejezései s legmaradandóbb emlékei.

VÁCZY JÁNOS dr.